

VELENCÉTŐL DUBROVNIKIG

Köszöntő kötet Vig István tiszteletére

SZERKESZTETTE

Dudás Mária, Dudás Előd

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018

SZAKMAI LEKTOROK
Lukács István
Nyomárkay István

TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-966-9

Tartalom

NYOMÁRKAY ISTVÁN	
Vig István professzor úr születésnapjára	9
BAŃCZEROWSKI JANUSZ	
Az ekvivalencia fogalma a fordításban.....	13
DUDÁS ELŐD	
A múlt idők használata Antun Vramec <i>Kronika</i> című művében.....	21
DUDÁS MÁRIA	
<i>Lógó orral</i> búsul a magyar.....	31
DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA	
A <i>disznó</i> fogalma a lengyel nyelvben a frazeológiai kapcsolatok tükrében.....	39
FEDOSZOV OLEG	
Венгерские сравнительные обороты <i>kevés (vagy), mint x</i> в чешско-русской конфронтации.....	55
GYIVICSÁN ANNA	
Tradícia starozákonných žalmov a evanjelickej kultúry v slovenskej poézii.....	63
HEÉ VERONIKA	
Az operaszövegek fordítása.....	75
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN	
Културолошко-идентитетске рефлексije у делима савремених српских писаца у Мађарској и Румунији.....	87

- JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA**
Cienka błona między faktem a wyobrażeniem, czyli o strategiach narracyjnych Ziemowita Szczerka w kontekście poetyki dziennikarstwa *gonzo*.....105
- JANURIK SZABOLCS**
Az új angol kölcsönszavak szótári rögzítésének kérdései a mai magyar és orosz lexikográfiában.....119
- JÁSZAY LÁSZLÓ**
Gondolatok a grammatikai kategorizálás problematikus kérdéseiről (az orosz főnév).....133
- LUKÁCS ISTVÁN, KÁLE CZ-SIMON ORSOLYA**
Az illír mozgalom magyar és horvát tudományos reprezentációjának mérlege.....143
- MENYHÁRT KRISZTINA**
Vallásosság és vallásgyakorlás Bulgáriában a kora újkori útleírások tükrében.....157
- МИХАЈЛОВ КАМЕН**
Версията на Павел. Правилата на светия апостол, превърнали се в православен канон.....171
- PÁTRÓVICS PÉTER**
Lengyel-cseh bosszúságok - germán örömök „összefésült gondolatok” a lengyel *pepik* szó kapcsán.....185
- PAVIČIĆ MLADEN**
A nemtelenség labirintusában.....193
- RÁDULY ZSUZSANNA**
A magyar nyelv olasz eredetű eponimái.....203

RÁGYANSZKI György	
A muravidéki szlovén lexikográfia újabb eredményei.....	213
URKOM ALEKSANDER	
Frazeologija u leksikografiji. Frazeologizmi kao sastavni elementi u značajnijim rečnicima mađarsko–srpske leksikografije.....	225
VARGA ÉVA KATALIN	
Jelentésátvitelek vizsgálata a Verancsics-szótár anatómiai neveiben.....	241
ZOLTÁN ANDRÁS	
A fog segédige szláv párhuzamai.....	251
ZSILÁK MÁRIA	
Olasz és német kőfaragók emlékei egy magyarországi szlovák településen, Tardoson.....	265

Gondolatok a grammatikai kategorizálás problematikus kérdéseiről (Az orosz főnév)

JÁSZAY LÁSZLÓ

1. Bevezető megjegyzések

Fejtegetéseim alapjául orosz nyelvi anyag és orosz nyelvészeti szakirodalom szolgál, mindazonáltal azt feltételezem, hogy az alábbiakban felvetett problémák, egyes elvi megállapítások gondolatébresztők lehetnek más szláv nyelvekre vonatkoztatva is.

Az emberi gondolkodásnak természetes szükséglete, hogy bizonyos közös jegyek alapján osztályoz, rendszerez, különböző kategóriákat állít fel. A grammatika területén a kategorizálás kényszere mindig is együtt járt a nyelv tanulmányozásával, – akár valamely idegen nyelv elsajátítási folyamatában, akár annak tudományos leírásában. A jelen dolgozatban – a nyelvészeti hagyománynak megfelelően – alaptételnek fogadjuk el, hogy *grammatikai* kategóriáról csak akkor beszélhetünk, ha a szóban forgó szemantikai megkülönböztetésnek van formai (esetünkben morfémaival történő) jelölője is, továbbá az adott szembeállítás következetesen és rendszeresen kifejeződik (bővebben: ПЕПЛОВ 2001: 70–74; БОИДЯРКО 2002: 239–246). Formai jelölés hiányában nem grammatikai, hanem lexikai-szemantikai kategorizálással van dolgunk. Az alábbiakban két olyan, az orosz főnévhez köthető grammatikai kategóriát veszünk szemügyre, amelyek nyelvészeti megítélése a szakirodalomban eltérő. A különböző interpretációk mérlegelésekor, illetve azok elfogadásakor álláspontom szerint célszerű figyelembe venni bi-

zonyos alkalmazott nyelvészeti (oktatási szempontból: lingvodidaktikai) vonatkozásokat is.

2. Az „élő” és az „élettelen” megkülönböztetése

Elméleti megközelítésben kitüntetett figyelmet érdemel egy olyan kérdés, amely az orosz főnév élő-élettelen kategóriájához¹ kapcsolódik. A szakirodalom alapján szembeötlő, hogy az e tekintetben egyszerűnek tűnő élő-élettelen oppozíció státusza korántsem egyértelmű. Nevezetesen arról van szó, hogy egyes munkák – ide számítva az akadémiai nyelvtant is (ШВЕДОВА 1980: 462–464) – az említett kategóriát nem tekintik grammatikainak, ezért az élő-élettelen szembeállítás a főnév általános lexikai-szemantikai osztályozásánál kerül bemutatásra, olyan szembeállítások sorában, mint a tulajdon- és a köznévfőnév, egyedi és gyűjtő, konkrét és elvont jelentésű főnév. Ebben a felfogásban tárgyalja az élő-élettelen főnévi szembeállítás jelenségét néhány más leírás is (ld. ПОСПЕЛОВ 1952: 58–60; РОЗЕНТАЛЬ 1976: 201–203). Felvetődik a kérdés: miképpen lehetséges az adott jelenségnek ilyen interpretálása, amikor a dolog lényege éppen abban rejlik, hogy az élő jelentésűnek minősülő főnév tárgyasetben flexióval kötelezően jelölt (s ennek következtében formailag megegyezik a birtokos esettel)? A válasz nyilvánvalóan ott keresendő, hogy az *élő* és *élettelen* formai megkülönböztetése csupán részleges, hiszen egyes számban a nőnemű főnevekre eleve nem alkalmazható, ugyanis azok ragozási paradigmájában a tárgyaset állandó, semleges nemből pedig (egy-két többes számú alakra vonatkozó kivételtől eltekintve, mint pl. *животные, насекомые*) értelemszerűen élettelen főnevekkel van dolgunk. De még a hímneműek esetében sem teljes (azaz nem abszolút) az élő-élettelen szembeállítás megkülönbözte-

---

¹ Jóllehet a biológiai értelemben vett élő és élettelen megkülönböztetése és ennek nyelvi leképeződése között természetesen szoros kapcsolat áll fenn, az oroszban más-más szót használunk e fogalmak jelölésére: *живой* – élő biológiai értelemben, *одушевленный* – a grammatikai használat szempontjából élőnek minősülő.

tése, hiszen az *-a* flexióra végződő, azaz „nőnemű ragozású” hímneműek (*мужчина, дедушка* stb.) egyes számú tárgyeseite ugyanúgy adva van, mint a nőneműeknél (ld. az *-y* flexióval történő jelölést), ezért az ilyen szavak tárgyeseite semmilyen körülmények között sem lehet azonos a birtokos esettel. Részben ebből adódik az a következtetés, hogy az élő és élettelen jelentés megkülönböztetésével a morfológiai alakok paradigmatis rendszere nem jön létre (vö. БОНДАРКО 1973: 57), ellentétben az *eset*, a *szám* és a *nem* kategóriával, melyek maradéktalanul megfelelnek a „grammatikai (azaz morfológiai) kategória” minősítésnek.

2.1. Mivel azonban az élő-élettelen szembeállítást, eltekintve a fentebb említett korlátozásoktól, kötelező kifejezni, természetesen helye, sőt hagyománya van annak a vélekedésnek is, hogy ez a szembeállítás grammatikai (morfológiai) kategóriának minősül, s annak osztályozó jellegű típusát alkotja – hasonlóan a főnév nemének kategóriájához (vö. МИЛОСЛАВСКИЙ 1981: 53–54; ШВЕДОВА–ЛОПАТИН 1989: 155–157). Ha a magyarországi russisztika elmúlt fél évszázadában meghatározó szerepet betöltő egyetemi tankönyveink idevonatkozó fejezeteit tekintjük mértékadónak, azt találjuk, hogy a vizsgált jelenség hazai megítélésében sem alakult ki egységes álláspont: Papp Ferenc komplex orosz nyelvészeti tankönyvében (melyet röviden csak „Kursznak” volt szokás nevezni, s mely az 1968 és 1990 közötti időszakban öt kiadást is megért) a kérdéses szembeállítás grammatikai kategóriát alkot (БОЛЛА–ПАЛЛ–ПАПП 1990: 212–217). Ezzel szemben Pete István morfológiájában ugyanez az opozíció a lexikai-szemantikai szembeállítások között szerepel (ПЕТЕ 1988: 209). A nézetek tehát – akárcsak az oroszországi russisztikai irodalomban – idehaza is eltérők.

2.2. Ezek után megkerülhetetlen a kérdés konkrét megfogalmazása: melyik megközelítést célszerű alkalmazni a hazai orosznyelv-oktatásban, illetve, még átfogóbb szemlélettel közelítve, az oroszoknak, mint idegen nyelvnek az oktatásá-

ban? A válasz ez esetben már egyértelműnek tűnik: az élő és élettelen jelentésű főnevek szembeállítását a nyelvoktatásban grammatikai kategóriaként kezelendő. Ennek alátámasztására pedig elegendő egyetlen érv is: ez a megkülönböztetés kötelezően kifejeződik a mássalhangzóra végződő hímneműeknél egyes és többes számban, valamint a nőneműeknél (és a „nőnemű ragozású” hímneműeknél) többes számban. Ehhez képest végső soron mellékes körülmény, hogy a különbség pusztán tárgyesetben nyilvánul meg, továbbá, hogy bizonyos főneveknél egyes számban egyáltalán nem kap jelölést. Ez utóbbi körülményből véleményem szerint nem a grammatikai jelleg tagadása következik, hanem az a tény, hogy az élő–élettelen szembeállítás ún. „gyenge kategóriát” alkot, mely a nem (értsd: genus/род) kategóriától függően csupán részlegesen jelöli az adott grammatikai oppozíciót. Ha nyelvészeti módszertanunkban nem az itt javasolt módon járunk el, azaz, ha a grammatikai kategóriákkal szemben támasztott szigorúbb kritériumok alapján az élő–élettelen megkülönböztetést csupán az adott szófaj lexikai-szemantikai felosztása részének tekintenénk, ez azt a veszélyt hordozná magában, hogy az élő jelentésű főnevek tárgyesetét illetően az oroszul tanuló eleve lemondana az amúgy kötelező formai jelölésről. Ez kétségtelenül reális veszély, mely a nyelvi interferencia következményeként már abból adódóan is fennáll, hogy a nem szláv nyelvekben, így a magyarban is, hiányzik ez a sajátos szembeállítás, illetve az (jelöltség hiányában) grammatikai szempontból nem releváns.

3. A számkategóriáról

Természetesen egészen más szempontból érdekes az orosz főnév egyes és többes számának oppozíciója, melynek több sajátossága is felhívja magára a figyelmet mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban. Ez esetben mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy az adott szembeállítás a grammatikai kategóriák mely típusát képviseli, nevezetesen azt, hogy a *szóragozó jellegű*, másképpen: *szóalakváltoztató* jellegű-e (oro-

szul: словоизменятельная категория), vagy b) *osztályozó* típusú kategória? A szakirodalomban és a tankönyvekben a szinguláris–plurális szembeállítást általában *szóalakváltoztató* kategóriának tekintik, nyilvánvalóan abból a megfontolásból kiindulva, hogy a többes szám jelölése flexióval történik, azaz ugyanazzal a típusú morfémával, mint amivel az esetkategória jelölése is (melynek szóragozó mivolta nem kérdőjelezhető meg). A szóragozó (szóalakváltoztató) kategória esetében ugyanazon lexémának különböző grammatikai alakjaival van dolgunk (ilyenkor tehát a szó lexikai jelentése nem változik meg), ezzel szemben az osztályozó kategória esetében (a főnevek osztályozásakor – mint pl. hímnemű, nőnemű, semleges nemű) a lexikai jelentésbeli azonosság nyilvánvalóan nem lehet feltétel.

3.1. Az alapkérdés tehát az, hogy valóban megfelel-e az orosz főnév számkategóriája a szóalakváltoztató jellegű kategóriákkal szemben támasztott követelményeknek? Véleményem szerint erre a kérdésre csak részben és bizonyos megszorításokkal adható igenlő válasz, jóllehet, az esetek többségében nagyjából erről van szó (hiszen „szabályos” helyzetben valamely megnevezés egyes vagy többes számban nem a lexikai jelentés megváltozása miatt választja szét a két alakot, hanem az adott grammatikai jelentés alapján – a *szinguláris*, ill. *plurális* jelentésnek megfelelően). Látni kell ugyanakkor azt is, hogy a főnév egyes és többes számának szembeállítása korántsem olyan mértékben rendelkezik a szóalakváltoztató típus jegyeivel, mint az e tekintetben etalonnak minősülő esetkategória, továbbá azt sem lehet elvitatni, hogy a számkategóriától egyáltalán nem idegen az osztályozó jellegű megközelítés sem. Ezzel kapcsolatban könnyű rámutatni arra a gyakori ellentmondásra, amely megfigyelhető számos tankönyvben, s ennél fogva az oktatási gyakorlatban is: miután a szerzők kijelentik, hogy a főnév számkategóriája *szóragozó* típusú kategória, a folytatásban ezt éppen a számkategória szempontjából történő *osztályozás* követi, mely szerint az orosz főnevek lehetnek a) egyes és többes

számban egyaránt használatosak, b) csak egyes számúak, illetve c) csak többes számúak. E hármás felosztás főcsoportját ugyan az egyes–többes szám viszonya alkotja, de tekintélyes csoportot képviselnek, egyrészt a *singularia tantum* főnevei is, melyek különböző lexikai-szemantikai osztályokba rendezhetők (gyűjtőnevek, pl. *мебель*, anyagnevek, pl. *золото*, elvont jelentésű főnevek, pl. *любовь*), másrészt meglehetősen magas a *plurália tantum* csoporthoz tartozó főnevek száma is (ilyenek pl.: *ножницы, брюки, деньги, сумки, именины, похороны, Афины, Карпаты*). Ráadásul ezt a három pólusú osztályozást érdemes tovább finomítani – két okból is:

1) Vannak elsődlegesen egyes számban használatos főnevek, melyek ritkán ugyan, de többes számban is lehetségesek (pl.: *мёд – мёды, сыр – сыры*), illetve vannak olyan főnevek, melyek esetében határozottan a többes szám dominál, de az egyes számú alak is reálisan létezőnek számít (vö. *туфли* és *туфля, сосиски* és *сосиска*, ill. *конфеты* és *конфета*).

2) A „korrelációs párok”, azaz a mindkét számban előforduló főnevek száma azért is viszonylagos, mert gyakran a szinguláris–plurális korreláció csupán a szó bizonyos jelentésében (vagy néhány jelentésében) jön létre, anélkül, hogy ez a viszony átfogná a szó teljes jelentéstartományát. Például a *стул* szónak csak az alapjelentésében (‘szék’) van többes száma (*стулья*), de ‘széklet’ jelentésben nincs. Az *акварель* főnévnek is kizárólag ‘akvarell mint festmény’ jelentésben realizálható a többes száma, míg ‘vízfesték’ jelentésben (tehát anyagnévként) csak egyes számú.

Az ilyen típusú példák jól nyomon követhetők a szótárak főnévi szócikkei alapján, nem kétséges, hogy az itt említettekhez hasonló példák száma meglehetősen magas.

Önmagában e néhány érvre való hivatkozás alapján is aligha lehetne elvitatni az orosz főnévnek azt a sajátosságát, hogy az a számkategória szempontjából a szóalakváltoztató jelleg mellett egyúttal osztályozó jellegű is.

3.2. A fenti érvelésen túl azonban említhető egy további, nem kevésbé nyomós érv is, amely határozottan a szóragozó

jellegű kategória kizárólagossá tétele ellen szól. Az orosz nyelvben a többes számú alak képzésével olykor – ellentétben a magyarral – új lexikai jelentéseket is létrehozunk. Ilyen esetben az eredendően grammatikai többes számú alaknak az egyes számú alakban megadott lexikai jelentése is módosul, amit érzékletesen lehet szemléltetni más nyelvekből vett megfeleltetésekkel is. Ezt a jelenséget a többes szám „lexikalizálódásának” nevezzük és az alábbi néhány jellegzetes példán mutatjuk be: *час* ‘óra mint 60 perc’ – *часы* ‘óra mint időmérő eszköz’; *камень* ‘kő’ – *камни* ‘kövesedés betegséggel kapcsolatban’; *род* 1. ‘nem’, 2. ‘nemzetség’ – *роды* ‘szülés’; *танец* ‘tánc’ – *танцы* ‘táncos rendezvény’; *счёт* ‘számla’ – *счёты* ‘golyós számolóeszköz’; *карта* 1. ‘kártyalap’, 2. ‘térkép’ – *карты* ‘kártyaják’; *хор* ‘kórus’ – *хоры* ‘kórus mint karzat’; *клевц* ‘kullancs’ – *клеици* ‘harapófogó’; *песок* ‘homok’ – *пески* ‘homokos partszakasz, terület’; *бег* ‘futás’ – *бега* 1. ‘lőtás-futás, nyüzsgés’; 2. ‘lőverseny’, 3. ‘szökés’; *барашек* ‘bárányka’ – *барашки* 1. ‘bárányfelhők’, 2. ‘tarajos hullámok’; *поле* ‘mező’ – *поля* 1. ‘margó’, 2. ‘kalap karimája’.

Kétségtelen, hogy az alapjelentéstől való elszakadás általában eltérő mértékű és különböző jellegű (alapja lehet pl. metaforikus átvitel – *барашки*, vagy színekdoché – *хоры*, azaz a kórus helye = kórus mint karzat), de a főnévi számkategóriát illetően a szóragozó jelleg abszolútizálása szempontjából ez teljesen közömbös. A jelenség lényege éppen abban ragadható meg, hogy nem pusztán szóalakokat képezünk, hanem bizonyos értelemben új szavakat, aminek az alapja a flexionális képzéssel létrejött új jelentés. A lexikográfiai gyakorlatban is számos példát találunk arra, hogy az új jelentéssel bővülő többes számú alak külön, önálló szócikkben kerül bemutatásra. Annak megítélése, hogy mikor beszélünk ugyanazon szó belső jelentéseiről és mikor homonim alakokra való szétválásról, meglehetősen szubjektív (ezért is van e tekintetben eltérés a szótári gyakorlatot illetően). Ugyanakkor nem lehet vitás, hogy önálló lexémaként kell kezelni a többes számú alakot akkor, ha annak nincs egyetlen közös lexikai jelentése sem az egyes számú alakkal (pl. *бега* vö. *бег*; *пески* vö. *песок*; *счёты*

vö. *чѣм*). Ez egyértelműen olyan objektív tényező, mely a plurális képzést az önálló szó rangjára emeli, következésképpen ezeket a flexióval képzett származékszavakat a főnevek osztályozásakor a pluralia tantum csoportba soroljuk be. Más esetekben olykor csupán az egyes számú alapszó árnyalatnyi módosulásával van dolgunk – például bizonyos anyagnevek többes száma az adott anyag fajtáit jelöli (ez leginkább – a magyar nyelvhez hasonlóan – egyes fogyasztási cikkek esetében fordul elő, pl. *вина* – ‘borok’, *сыры* – ‘sajtok’). Mindazonáltal az ilyen használat is inkább arra vall, hogy az egyes és többes szám oppozícióját nem lehet mindig fenntartás nélkül ugyanazon lexéma két grammatikai alakjának tekinteni.

4. Összegzés

Összefoglalva azt kell hangsúlyoznunk, hogy az orosz nyelvben a főnév egyes és többes számának szembeállítására nem minősülhet tisztán szóragozó jellegű grammatikai kategóriának (mint amilyen az esetkategória), mert nyilvánvaló, hogy ez az oppozíció az osztályozó típusú kategória jegyeivel is rendelkezik. A fentebb elmondottak alapján logikusnak látszik olyan következtetést levonni, hogy valójában egy köztes, vegyes típusú grammatikai kategóriával van dolgunk, s az oktatásban (a filológus-és tanárképzésben) ennek a jelenségnek mindkét oldalát be kell mutatnunk.

BIBLIOGRÁFIA

- БОЛЛА К. – ПАЛЛ Э. – ПАПП Ф., 1990: *Курс современного русского языка*. Изд. 5-е, Budapest: Tankönyvkiadó.
- БОНДАРКО А. В., 1973: Категории и разряды славянской функциональной морфологии. *Славянское языкознание. VII международный съезд славистов*, Варшава 1973. Доклады советской делегации, Москва, 42–62.

- - 2002: *Теория значения в системе функциональной грамматики. (На материале русского языка)*. Москва: Языки славянской культуры.
- МИЛОСЛАВСКИЙ И. Г., 1981: *Морфологические категории современного русского языка*. Москва: Просвещение.
- ПЕРЦОВ Н. В., 2001: *Инварианты в русском словоизменении*. Москва: Языки русской культуры.
- ПЕТЕ И., 1988: *Морфология русского языка в сопоставлении с венгерским*. Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ПОСПЕЛОВ Н. С., 1952: *Имена существительные и их основные группы*. В. В. Виноградов (под ред.), *Современный русский язык. Морфология*. Москва: Изд-во московского ун-та, 57–61.
- РОЗЕНТАЛЬ Д. Э., (Под ред) 1976: *Современный русский язык*. Ч. 1. (Лексика, фонетика, словообразование, морфология) Изд. 2-е, Москва: Высшая школа.
- ШВЕДОВА Н. Ю., (Главн. ред.) 1980: *Русская грамматика*. Т. 1. Москва: Наука.
- ШВЕДОВА Н. Ю. – ЛОПАТИН В. В., (под ред.), 1989: *Краткая русская грамматика*. Москва: Русский язык.